
TÁJÉKOZÓDÁS

GÖRÖG TIBOR

Politikatudomány a mai Oroszországban

A mai Oroszországban a társadalomtudósok viszonylag népes csoportját alkotják azok, akik „politológusnak” vallják magukat. A napi- és a hetilapokban, a szakfolyóiratokról nem is szólva, igen sűrűn jelennek meg cikkek, tanulmányok X.Y. politológus aláírással. Ezeknek az írásoknak a szerzői többnyire régóta ismert személyek, csak korábban történész, filozófus, „tudkomos”, szociológus, közgazdász, irodalomkritikus, sőt fizikus vagy matematikus minőségben szerepeltek. Érdemes megjegyezni, hogy a KGB átszervezése során több jótollú és képzett elemzőt helyeztek el napilapok és folyóiratok szerkesztőségében (csak a *Moszkovszkije Novosztyinál* hármat), akik rendszerint mint politológusok jegyzik írásaikat.

Ha E. Hoffer, aki *Az igazhitű* híres könyvében szellemesen kifejtette a hitek kölcsönös behelyettesíthetőségének az elméletét, szembesült volna ezzel a mai jelenséggel, akkor talán megalkotta volna a *tudományos diszciplínák kölcsönös átválthatóságának* a teóriáját is. Ez a jelenség egyébként nálunk is létezik, s részben azzal függ össze, hogy a Szovjetunióban és befolyási övezetében a nyolcvanas évek elejéig nem volt politológusképzés. A politikatudomány művelői ezért más tudományos diszciplínákból jöttek a szakmába.

A párt a politikai főhatalom birtokosa, a politikatudományt nemigen kedvelte, különösen akkor, ha azt politológiának hívták. Jellemző, hogy a szovjet általános lexikonokban¹ nem találunk politikatudomány vagy politológia címszót. A szaklexikonokban megtalálható ugyan a politikai tudományok címszó, de igen figyelemre méltó e szócikk tartalmának átalakulása az idők során.² Az ötkötetes szovjet *Filozófiai Enciklopédia* IV. kötetében ez olvasható: „A jog és a szociológia határmezsgyéjén keletkezett polgári politikatudomány (az USA-ban a 20. század első

negyedében, Nyugat-Európában döntően a második világháború után) a burzsoá ideológia reakciójának egyik formája, amelyet a marxizmus-leninizmus térhódítása váltott ki... A burzsoá politikatudomány távol áll attól, hogy a valóságnak megfelelően bemutassa a tőkés társadalom lényegét és törvényszerűségeit, a modern polgári társadalom politikai életének mozgóerőit és szervezetét.”³ Az idézett szócikket V. Tumanov jegyzi. A *Filozófiai Enciklopédia* kötetei pedig F. Konsztantyinov akadémikus irányításával készültek, akit az ebben az időben hivatalosan ugyan nem jegyzett, de úgy ahogy mégiscsak létező szovjet politikatudomány fő korifeusának tekintettek. Figyelemre méltó egyébként Konsztantyinov akadémiai pályafutásának története. 1934-ben Sztálin összehívta a Vörös Professzura Intézetének (Insztitut Krasznoj Professzuri) azokat a hallgatóit, akik érdemeket szereztek tanáraik ideológiai eltévelyedéseinek leleplezésében és az úgynevezett menyesevizáló idealizmus szétzúzásaiban.⁴ Sztálin mutatóujjával Konsztantyinov, Mityin és Jugyin felé bökött és azt mondta: „Te, Te és Te akadémikus leszel”. Konsztantyinov és Mityin szó nélkül hálásan tudomásul vette a Vénér döntését. Jugyin viszont meglepetten és kacarászva felkiáltott: „Ki? Én?” Sztálin mogorván választolt: „Nem, Te csak levelező tag leszel.” Így lett a történelmi anekdota szerint F. Konsztantyinov a harmincas évek közepétől a történelmi materializmus és a politikai elméletek egyik fő ítése a Szovjetunióban.⁵

A szovjet politikatudománnyal valami olyasmi történt, mint a kibernetikával és a genetikával: mint ismeretes a Szovjetunióban hivatalosan polgári áltudománynak kiáltották ki. Ennek ellenére voltak tudósok, akik „*partizánkodva*” mégis művelték mind a kibernetikát, mind a genetikát.

Abban az időben, amikor a hivatalos tudománypolitika negligálta a politikatudományt, a szamizdatban és a tamizdatban politológiai és politikatörténeti művek sokasága jelent meg. (Tamizdat: ottkiadó, a külföldön megjelenő és a Szovjetunióba be-, illetve visszaszivárgó művek, kiadványok gyűjtőneve.)

A legnagyobb hatásúak A. Avtorhanov művei voltak. Ezeken nevelkedett a szovjet politikai és ideológiai ellenzék csaknem minden irányzata, mindenekelőtt a szocialista (reformkommunista) és a liberális. A legnépszerűbbek Avtorhanov munkái közül: „A hatalom technológiája” (Technologija vlasztyi) és „A partokrácia eredete (Proiszhozhgyenyije partokratyii)” című munkái voltak. Szamizdatos formában többször is megjelent és viszonylag nagy példányszámban elterjedt az országban a *Pártokrácia eredete* első kötetének bevezető fejezete, amely a partokrácia és a totalitarizmus viszonyának elméleti és történeti összefüggéseit vizsgálta. (Az idős szerző ma is figyelemmel kíséri a volt Szovjetunió területén zajló eseményeket. A nyugati és az oroszországi sajtóban egyaránt rendszeresen megjelennek politológiai elemzései.)

Sajátos iskolát teremtett R. Medvegyev *Könyv a szocialista demokráciáról* (Knyiga o szocialisztyicseszkoj demokratyii) című műve. Könyvalakban ez a mű először Amszterdamban–Párizsban a Herzen Alapít-

vány gondozásában 1972-ben jelent meg. A könyv egyebek között tartalmazza a szovjet politikai rendszer szocialista irányú átalakításának a tervét. (Medvegyev jelenleg az SZKP egyik utódpartjának, a Dolgozók Szocialista Pártjának a vezetője.)

Tematikailag sok vonatkozásban Medvegyev könyvéhez kapcsolódik, szellemiségében azonban más (liberális) M. Voszlenszkij *Nómenklatura* című műve. A több nyelven kiadott könyv a szovjet uralkodó osztály, a nómenklatura genézisét mutatja be, feltárja fejlődésének törvényszerűségeit, különböző alcsoportjainak (Politbüro, KB, tábornoki kar, KGB) viszonyát. Könyvével Voszlenszkij sajátos paradigmát teremtett, a nómenklatura elfogadott, sőt divatos politológiai terminus technicussá vált.

A szocialista beállítottságú értelmiségiek és a szakszervezeti aktivisták körében mindmáig népszerű V. Belocerkovszkij a *Szabadság, hatalom és tulajdon* (Szvoboda, vlaszty i szobsztvennoszty) és különösen *Önigazgatás* (Szamoupravlenyje) című könyve. Az utóbbi bemutatja a munkásönigazgatás viharos és ellentmondásos történetét, az önigazgatásos rendszer előnyeit és buktatóit.

Még hosszan lehetne sorolni a szamizdatban és a tamizdatban megjelent politológiai jellegű műveket. Említhetnénk egyebek között B. Sragin, A. Janov, G. Pomeranc, L. Tyimofejev, A. Nyekrics, M. Geller munkáit. Erre azonban nincs terünk. Említésre méltó azonban az, hogy politológiai jellegű művek írására adta fejét jó néhány „amatőr” (fizikus, matematikus, biológus stb.). Több politológiai tárgyú művet írt a világhírű orosz fizikus, A. Szaharov. Legfontosabb írásait *Az országról és a világról* (O sztranye i mire) 1976-ban az Egyesült Államokban megjelent kötete tartalmazza.

Ugyancsak figyelemre méltó a híres orosz matematikus, I. Safarevics akadémikus politológiai munkássága. Több könyve igen élénk és meglehetősen ellentmondásos nemzetközi visszhangot váltott ki.

1968-ban jelent meg V. Turcsin nagyhatású munkája, *A félelem tehetetlenségi ereje* (Inercija sztraha) címmel. A szovjet politikai rendszer „evolucionista” és „reformista” átalakításának eredeti koncepcióját tartalmazó könyv kikerült Nyugatra és tamizdatos formában is napvilágot látott.

Kiemelkedő V. Csalidze politológiai munkássága is. Szamizdatban és tamizdatban számos könyve és több tucat cikke jelent meg. Az ő kiadója jelenteti meg az *SZSZSZR-Vnutrennyije protivorecsija* című periodikát (Chalidze publications. Benson, Vermont, USA), amely rendszeresen közöl politikatudományi szakcikkeket is. (A nemhivatásosak közül megemlíthetjük még J. Orlov fizikus akadémikus, A. Jeszenyin-Volpin, A. Tverdohlébov munkáit, részletes bemutatásukra azonban itt nincs terünk.)

Az utóbbi években az említett munkák közül jó néhányat publikáltak Oroszországban. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy újabb figyelemreméltó politológiai munkák az úgynevezett demokrácia időszakában nem

jelentek meg. Egyébként ugyanez a helyzet a szépirodalom terén is. A szabadság, úgy látszik, önmagában még nem ösztönöz alkotásra.

A második világháború utáni években a politikatudományt hivatalos keretek között csak félig-meddig, jobbra „partizánkodva” művelték, főleg a jogi egyetemeken, illetve a jogi karok tanszékein, ahol oktatták is ezt a diszciplínát. Ezt segítő meg is jelent viszonylag magas színvonalon *A politikai tanok története* tankönyv.⁶ Ez az ókortól a 20. század második feléig, regionális bontásban bemutatta a politikai eszmék, irányzatok fejlődésének történetét, különös tekintettel az orosz politikai gondolkodók munkásságára.

Az úgynevezett hrucsovi „olvasás” időszakában a szociológiával együtt a politikatudományt is rehabilitálták, az utóbbit azonban csak részlegesen. 1955-ben megalakult a Szovjetunióban a Politikai–Államjogi Tudományok Társasága.⁷ A Nemzetközi Politikatudományi Társaság 1955-ös kongresszusának már szovjet résztvevői is voltak. 1979-ben pedig (a szervezet megalakulásának 35-ik évfordulóján) a Nemzetközi Politikatudományi Társaság XI. kongresszusát éppen Moszkvában tartották.

Az 1983-ban megjelent *filozófiai enciklopédikus lexikon* már sokkal pozitívabban mutatta be a politikatudományt, mint idézett elődje. Az itt közölt szócikk szerzője F. Burlackij, aki munkásságával kétségtelenül hozzájárult a szovjet politikatudomány fejlődéséhez. A kifejezetten pozitív, méltató szócikk maga is a szovjet politológusok kisebb csatanyerése volt. Ebben az időben ugyanis az egyetemeken harc indult a politikatudományi diszciplínák bevezetéséért. Ugyanakkor igen határozottan felléptek ez ellen a különböző konzervatív erők, különösen a tudományos kommunizmus tanszékeken. Éppen ezért az új lexikon szócikke felszólítás volt egyfajta paradigmaváltásra és majdhogynem hivatalos üzenetként hatottak az olyan megállapításai, mint: „... Az amerikai társadalomtudományban a politológia a szociológiával és a pszichológiával egyetemben vezető szerepet játszik. ...A szocialista országokban ... a hetvenes évektől a politológia önálló társadalomtudományi diszciplínává vált. Magyarországon, Lengyelországban, Romániában, Jugoszláviában megfelelő kutatói centrumok működnek és léteznek a megfelelő tudományos fokozatok, a politológiát oktatják a felsőfokú tanintézetekben.”⁸

Az úgynevezett *peresztrojka* időszakában a politikatudomány előtt hivatalosan is megnyílt a karrier útja. Ekkor történetesek, tudkomosok, SZKP-történészek stb. tömegesen „kikeresztelkedtek” és politológus mezt öltöttek magukra. Új nevet vettek fel a tudományos kommunizmus, az SZKP története, a nemzetközi munkásmozgalom és nemzeti felszabadító mozgalmak története tanszékek és kutatóintézetek. Azok a társadalomtudósok, akik akár érintőlegesen is politikai problematikával foglalkoztak, előszeretettel kezdték magukat politológusnak nevezni. Jellemző, hogy a politikatudomány elismertetéséért folytatott küzdelem élharcosai a peresztrojka vezéralakjai lettek (F. Burlackij, L. Karpinszki, G. Sahnazarov stb.).

1985-ben, a peresztrojka első évében a Nemzetközi Politikatudományi Társaság XIII. kongresszusán (Párizs, július 15–20.) különösen népes, több mint 40 fős szovjet delegáció vett részt. (Megjegyzendő, hogy M. Gorbacsov is felmutatott bizonyos politológusi ambíciókat,⁹ ezeket a szakma azonban nem különösebben honorálta.)

1991 augusztusa után Oroszországban felgyorsult a politológia térhódításának a folyamata. Az Oroszországi Parlamentben és a jelcini adminisztrációban, a több tucat oroszországi párt vezérkarában jó néhány ismert politológus kapott helyet. 1991-től az Oroszországi Tudományos Akadémia gondozásában politikatudományi szakfolyóirat jelenik meg, *Polisz* címmel. A szerencsésen választott cím egyrészt pozitív történeti asszociációkat ébreszt, felidézve a demokrácia őshazáját, az ókori Görögország poliszait, másrészt egyfajta rövidítés, nevezetesen a polityicseszkije isszledovanyija (magyarul: politikai kutatások vagy tanulmányok) szavak összevonása. Az Akadémia mellett a folyóirat alapításában és működtetésében a következő szervezetek és intézmények vettek részt: Bizottság a Béke Védelmére; a Szakszervezetek Általános Konföderációjának Tanácsa; az OTA Összehasonlító Politológiai és Munkásmozgalmi Intézete; a folyóirat munkakollektívájának tanácsa, valamint a Társadalmi Szakértői Központ. A folyóirat elvileg évente 6 alkalommal jelenik meg, azonban gyakorlatilag a megjelenése ritkább az összevont számok miatt. A szerkesztőség munkájában többek között olyan ismert tudósok és publicisták vesznek részt, mint M. Geftyet, I. Kljamkin, V. Lipickij, T. Tyimofejev, L. Gordon, L. Sevcova. Az említettek közül az orosz értelmiség és általában a politizáló publikum körében bizonyára a legismertebbek I. Kljamkin professzor, a *Gyemokratyicseskaja Rosszija* főszerkesztője és L. Sevcova, az OTA Gazdasági és Politikai Intézet helyettes igazgatója. Ismertségük nem utolsó sorban azzal függ össze, hogy mindketten hétről hétre rendszeresen szerepeltek politológiai elemzéseikkel az igen nagy hallgatottságú müncheni Szabadság-adó V. Malinkovics szerkesztette *Barométer* című műsorában.

A *Polisz* társa a *Gyemokratyizacija* című orosz–amerikai folyóirat. Szerkesztő bizottságában számos ismert oroszországi és amerikai politológus vesz részt. A folyóirat feladatának tekinti az oroszországi demokratizálási folyamat tapasztalatainak elméleti feldolgozását, a civil politikai öntudat formálását. Az utóbbi összefüggésben két mozzanatot hangsúlyozott a folyóirat bemutatásakor egyik szerkesztője J. Cscikotyihin: 1. „grazsdanyinom bity objazan” (magyarul: a citoyenség kötelező) nyekraszovi formulát; 2. a demokrácia lényege: az állampolgár nem félhet a hatalomtól. Ez az utóbbi nyilvánvalóan egybecseng az ismert bibói képlettel. (Egyébként Oroszországban most sok amerikai politológus dolgozik alapítványokban és kutatóműhelyekben.) A folyóiratot negyedévenként angol, majd orosz nyelven tervezik megjelentetni. Eddig egy száma látott napvilágot.

Talán a legérdekesebb politológiai tanulmányok a *Vek XX. i mir* című folyóiratban olvashatók. Ez a havi folyóirat a különösen kreatív és merészebb társadalomtudósok sajátos gyakorló terepe és fóruma. A lap

főszerkesztője A. Beljaev, a szerkesztőbizottság tagjai D. Dragunszkij, Sz. Kordonszkij, G. Pavlovszkij, A. Fagyin. Rendszeresen publikálnak a lapban olyan ismert szerzők, mint L. Szigal, V. Cimburszkij, L. Radzihovszkij és mások. A folyóirat 2200 példányban jelenik meg.

A mai oroszországi társadalom ugyancsak tagolt, méghozzá igen látványosan. A politikatudomány a maga módján követi ezt a tagoltságot. Számos politológiai irányzat egyértelműen meghatározott pártok vagy politikai mozgalmak szolgálatában áll. A legnépesebb s talán a leginkább kvalifikált gárda a mai oroszországi hatalom és az úgynevezett demokrata tömb köré tömörül. E szekértábor azonosulása a mai oroszországi hatalommal meglehetősen változékony intenzitású, viszonylag gyakori az átáramlás az egyik szekértáborból a másikba. A tudományos viták közvetlen politikai jelleget öltenek. A mai oroszországi politikatudományban nem a fundamentális problematika, hanem az aktuál-politikai elemzések, a rövid távú prognózisok, a mai helyzetben közvetlenül alkalmazható, pragmatikusan hasznosítható témák uralják a terepet.¹⁰ Politológiai jellegű elméleti politikai folyóirat a *Szovobodnaja Mysl*. A folyóirat a mi *Társadalmi Szemlénkhez* hasonlítható. A párt központi elméleti orgánuma volt Kommunyiszt címen. Rendszeresen publikál politikatudományi jellegű írásokat. A szerkesztőség munkájában olyan ismert társadalomtudósok vesznek részt mint V. Bogomolov, A. Vlagyiszlavlev, E. Gajdar, V. Goldanszkij, J. Kraszín, I. Laptjev, O. Lacisz, R. Szaggyejév, A. Jakovlev, E. Arab-Ogli. A folyóirat mintegy 26 000 példányban jelenik meg.

Megjegyzendő, hogy rendszeresen jelennek meg figyelemreméltó politikatudományi tanulmányok az úgynevezett vastag irodalmi publicisztikai folyóiratokban is, amilyen a *Novij Mir*, a *Druzba Narodov*, a *Znamja*, a *Nas Szovremennjyik* stb...

AZ OROSZ ESZME POLITIKATUDOMÁNYI INTERPRETÁLÁSBAN

A politikatudomány valamennyi irányzatának képviselői igen fájdalmasan élik meg Oroszország nagyhatalmi imázsának szertefoszlását. S ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy az orosz politológusok jelentős része a Szovjetunió szétesését, Oroszország dezintegrálódását szükségszerű és végső soron progresszív folyamatnak tekinti. Ezt a problematikát természetesen elsősorban a konzervatív nemzeti bolsevik beállítottságú politológusok állítják előtérbe. Gyakran érintik azonban a liberálisok is. Az utóbbiak közül talán L. Radzihovszkij volt az első, aki ezt a témát árnyalt elemzés tárgyává tette. (*Vek XX. i mir*, 1991. 2. szám) Radzihovszkij írásának már a címe is jellegzetes: *Koncseno (Bevégeztetett)*. A liberális szerző nem érez különösebb örömet amiatt, hogy a Szovjetunió szuperhatalmi státusa szertefoszlott. A következetes birodalmi gondolkodás hiányát kéri számon Gorbacsovon és csapatán, méghozzá igen sajátos összefüggésben. Szerinte ugyanis Gorbacsovék túlságosan sze-

rény árat kértek a Szovjetunió szuperhatalmi státusának a feladásáért. Azt a tökélet, amelyet a Szovjetuniótól való félelem jelentett, Gorbacsovék elkótyavetyélték. Nem a Szovjetunió népeinek a javát szolgáló ellenértékekre cserélték, hanem valami illuzorikusra, nevezetesen a „gorbimániára”. Gorbacsov többet tett a Nyugatért, mint bármelyik nyugati vezető. *Felszámolta a szovjet birodalmat, lényegében ellenszolgáltatás nélkül.* A szerző részletesen tárgyalja e nem egyenértékű csere veszélyeit, politikai és gazdasági buktatóit.

Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódnak D. Dragunskij és V. Cimburszkij *A piac- és az állameszme* című cikkükben. „Képes-e a mi haladó értelmiségünk felfogni az októberi trauma tanulságait?” — kérdezik a szerzők, majd így folytatják: „Mind ez idáig megpróbálta tudatában összeegyeztetni az összeegyeztethetlent. Nevezetesen a piac eszméjét, a birodalom széthullása miatti ujjongással. A liberálisok túl sokáig voltak egy táborban a populistákkal, akik állandóan támadták a nőmenklatúra visszaéléseit. A liberális közgazdászoknak meg kellene végre érteniük, ha a populista jelszavaikra benyújtják végre a számlát, kifizetésük elviselhetetlenül nehéz lesz. A liberális vagy végigmegy a populista elfajulás útján, vagy félretaszítják és elsöprik. Ne adj’isten, hogy a mostani progresszisták az eszköz sorsára jussanak, átengedve az állameszmét az azt elveszejtő jobboldalnak és a populizmus sodrásában hanykódva, feláldozzák társadalmi reformjuk ábrándját.”¹¹

„Valamennyi birodalom visszatér valahová” (*Vsze imperii kudato vozvrascasajutszja*) című írásában (*Sztolica*, 1992. 19. szám) Dragunskij hangsúlyozza: a politikának számolnia kell azzal, hogy az emberek jelentős részében még megvan a birodalmi identitás. S ez nemcsak az oroszokat jellemzi, hanem a nem oroszok 10-12 százalékát is. Dragunskijnek igaza lehet, tudjuk, hogy az úgynevezett birodalmi párt vezéralakjainak túlnyomó többsége nem orosz. (J. Kogan, V. Auksznisz, Sz. Umalatova, V. Petrusenko stb.) „Úgy gondolom — írja Dragunskij —, Oroszország csak mint birodalom vagy csak mint kis, európai léptékű állam létezhet.” Majd így folytatja: „Az orosz föderáció minden bizonnyal további részekre tagolódik. El is tudom képzelni ezeket a részeket. Mindenekelőtt maga a történelmi Oroszország, amely nyugatról a balti köztársaságokkal, Belorussziával, Ukrajnával, délről a doni kozákhad területével, keletről a volgai föderációval... határos. Továbbá számolnunk kell az Urali Köztársasággal vagy Föderációval..., Szibériával, Jakutyiával, Távól-Kelettel. Nem mindegyikük lesz önálló állam, hiszen az államiságnak különböző fokozatai léteznek... Fel kell készülnünk arra, hogy az állami és nemzeti átalakulások időszaka több évtizedig fog tartani. ...Valamennyi birodalom visszatér valahova. Róma visszatért Itáliához, az Oszmán Porta az Anatóliai-félszigetre, Törökországba, Bizánc Görögországba. A birodalmak visszatérnek ahhoz a történelmi maghoz, amelyből kifejlődtek. Úgy gondolom, ez a sors vár Oroszországra is.”

Az orosz politológusok és elemzők 1992-ben a birodalmi összefogás több variánsát is megvizsgálták. 1. Alma-Ata (1991. december 21.) után

előtérbe került az úgynevezett szláv tömb és a közép-ázsiai blokk dualizmusára épülő államközösség koncepciója. 2. Azután felmerült a kétszintű államközösségnek a gondolata, ami azt jelentette volna, hogy az államközösséghez különböző szinteken és különböző formában kötődnének tagjai. Némelyek állandó és teljes jogú, mások pedig fluktuáló és csak részleges jogokkal rendelkező tagjai lennének a közösségnek. 3. Majd előtérbe került az „orosz” mag koncepciója — ez viszonylag kis — Dragunszkij szavaival, európai léptékű — orosz állam megszilárdulásával számol, és e mag körül megszerveződne a szatellita államok laza közössége. 4. Ezt követően fogalmazódott meg a posztszovjet térség megszerveződése a kétoldalú megegyezések sorozatán keresztül. 5. Felvetődött az úgynevezett primátusoknak a koncepciója, aminek az a lényege, hogy Oroszország külpolitikai és külgazdasági kapcsolataiban előnyben részesít bizonyos területeket, például Kazahsztánt. 6. Az utóbbi időben pedig előtérbe került az úgynevezett aszimmetrikus konföderáció képlete. Ezekben a koncepciókban a válás pszichológiája vegyül az udvarlás és az eljegyzés pszichológiájával, méghozzá úgy, hogy 1992 májusáig az előbbi, júniustól pedig az utóbbi dominált. A politikai elemzők nagy része jelenleg a kétoldalú szerződések mellett tör lándzsát, azaz szorgalmazza Oroszország és a volt szovjet köztársaságok közötti szerződések megkötését. A fentebb felvillantott vonatkozásokon túl a *Polisz* már említett 1992. 1–2. száma az orosz geopolitika egyéb jellegzetességeit részletesen elemző írásokat közöl.¹²

Sok orosz politológus geopolitikai felfogásában érezhető az úgynevezett eurázsiaiság (jevrazijsztvo) hatása. Az eurázsiaiság elmélete és ideológiája napjainkban sajátos másodvirágzását éli.¹³ M. Agurszkij *A nemzeti bolszevizmus ideológiája* című könyvében¹⁴ hangsúlyozza, hogy az eurázsiaiság alapeszméjét 1920-ban a világhírű strukturalista nyelvész, N. Trubeckoj herceg körvonalazta. Egy évvel később, 1921-ben az *Iszhod k Vosztoku* című gyűjteményes kötetben részletesebben fejtették ki az irányzat programját. Ez az irányzat nem volt egységes, jobb-baloldalra tagozódott. A baloldal kimondottan szovjetbarát politikát folytatott.

Danyiljevskijnek¹⁵ a kultúrtörténeti típusokról, a szláv és a német-római civilizáció szembenállásáról szóló tanftására támaszkodva az irányzat képviselői *Euráziát különleges kultúrtörténeti típusnak tekintették*, amelytől teljesen idegen a német-római civilizáció. Az eurázsiaiak igen nagy mértékben kiterjesztik az orosz kultúrtörténeti típus kereteit. Ezek a keretek nemcsak az orosz népet foglalják magukba. Szerintük Oroszország pravoszláv, muszlim és buddhista birodalom. Az európai civilizáció nem felel meg Oroszországnak. „Harc életre-halálra az európai civilizációval és ezzel együtt egyértelmű ázsiai orientáció” — ez az egyetlen útja, az eurázsiaiak szerint Oroszország túlélésének. Az ázsiai orientáció az orosz hazafiság alfája és omegája. G. Sztruve pedig *Az orosz irodalom a száműzetésben* című könyvében¹⁶ azt hangsúlyozta, hogy az eurázsiaiság mint irányzat fokozatosan a politikai párt jellegét öltötte.

A jelenkori eurázsiaiáság legismertebb vezéralakja L. Gumiljov.¹⁷ Tanításának egyik alapkategóriája az úgynevezett passzionaritás (passzionarnosztj). Szerinte a népek sorsa, életük és haláluk saját és szomszédai passzionaritásától függ. A passzionaritás az az energia, amely levegőbe emeli a sáskahadakat, amely tettekre készítette Husz Jánost, Szent Johannát, amely indukálta a zsidók szétraajását a világban. A passzionaritás vezérelte Macedóniai Nagy Sándort és vitte őt India és Közép-Ázsia tájaira.¹⁸

A nemzeti-etatista beállítottságú politológusok (nacional-goszudarsztvennyiki), akik leginkább az Sz. Kunyajev szerkesztette *Nas szovremennyik* és A. Prohanov szerkesztésében megjelenő *Gyeny* körül tömörülnek, az eurázsiaiáság és a passzionaritás elméletének talajáról közelítenek a mai Oroszország geopolitikájának és katonai doktrínájának kérdéseire. Elemzéseikben abból indulnak ki, hogy a mai Oroszországban szétilálódott a birodalom egyik legfontosabb támasza, Oroszország 1000 éves eurázsiai politikájának leghatékonyabb „eszköze”, a Szuorov és Zsukov hagyományain nevelkedett hadsereg. Az orosz szuperbirodalom megteremtésében a hadsereg fontos szerepet játszott. Szerintük a mai orosz hadseregnek vállalnia kell a régi hadsereg erkölcsi, geopolitikai és katonafilozófiai örökségét. Ennek megfelelően természetes hatókörébe kell hogy tartozzanak a balti kikötők, a Balkán-félsziget, továbbá meg kell tartania azokat a geopolitikai övezeteket, amelyeket Oroszország a legutóbbi néhány évszázad alatt teremtett. Uralnia kell a Fekete-tengert, ezen keresztül biztosítania jelenlétét a Földközi-tenger térségében, jelen kell lennie a világ összes globális léptékű övezetében, ott, ahol minden nagyhatalom jelen van. Ha a mai orosz hadsereg erre képes lesz, akkor a mai Oroszország a régi geopolitikai térségben fog lélegzeni. Ha a hadsereg nem az Alpokat ostromló Szuorov és az Európa szívében harcoló Zsukov katonafilozófiáját és pszichológiáját, hanem Saposnyikov vagy Vlagyimirov pszichológiáját követi, akkor legfeljebb csak arra lesz képes, hogy hadakozzon szláv szomszédáival, Ukrajnával, mondjuk a fekete-tengeri flottáért, vagy arra, hogy megvédje a moszkvai „Fehér Házat” a haragvó tömegektől. A. Vlagyimirov vezérőrnagy, az orosz parlament radikális-demokrata frakciójának tagja, a katonai szakértők független politológiai társaságának az elnöke — aki mellesleg a frakciója által összeállított árnyékkormány hadügyminisztere — hosszabb interjút adott az egyik moszkvai hetilapnak (*Sztolica*, 1992. 32. szám). Nyilatkozatában többek között hangsúlyozta: „Lesz elég erőnk ahhoz, hogy beleverjük vezetőink agyába azt az egyszerű gondolatot, miszerint a mi globális érdekünk nem más, mint a belső biztonság megőrzése.” Oroszországnak — mondja Vlagyimirov — nincsenek globális érdekei, és ezért az országnak és hadseregének nem kell globális politikát folytatnia. Egyébként úgy véli, hogy ha az éhes és elgyötört tömegek netán megostromolnák a „Fehér Házat”, a hadsereg legjobb esetben tétlen maradna. A tábornok-politológus szerint hasznosabb lenne, ha a mostani hadügyminisztert, P. Gracsovot

civil politikus váltaná fel ezen a poszton. (Lásd még A. Vlagyimirov nyilatkozatát a *Rosszijszkaja Gazeta* 1992. szeptember 22-i számában.)

A *Nas Szovremennyik* és a *Gyeny* politológusai természetesen egyértelműen elutasítják Vlagyimirov biztonságpolitikai felfogását. Ha ez a felfogás érvényesülne — vélik —, az orosz hadsereg a NATO csatlósa lenne és arra kényszerülne, hogy a NATO vagy az ENSZ megbízásából elvégezze a piszkos munkát a harmadik világban. Ezt a perspektívát egyébként igen határozottan a liberális D. Dragunszkij is visszautasítja a már idézett *Minden birodalom visszatér valahová* című írásában. „Úgy gondolom — mondja Dragunszkij —, hogy amikor Nyugaton arról beszélnek, miszerint Oroszország arra ítéltetett, hogy nagyhatalom legyen, akkor ez egyrészt közönséges diplomáciai bók, másrészt pedig azt a törekvést tükrözi, hogy Oroszország játssza el a regionális csendőr szerepét... Nyugat önző érdekeinek felel meg az, hogy Oroszországot megtartják nagyhatalmi státusában azzal a feltétellel, hogy a Nyugat lesz az ezredes s Oroszország pedig az őrmester. ...Persze, nem akarom azt mondani, hogy ami jó a Nyugatnak, az automatikusan rossz nekünk.” Az utóbbi évszázadok története — mutatnak rá egyes elemzők — azt bizonyítja, hogy *Nyugat és Kelet egyaránt gyenge Oroszországot kíván, legyen akár cári, szovjet vagy a mostani átalakuló Oroszország* — egyre megy. Megfellebbezhetetlen tény azonban az, hogy az orosz birodalom széttzilálódása, hanyatlása mindig világméreteken kiélezte a nemzetközi helyzetet s nemcsak lokális konfliktusokat, hanem világháborúkat is provokált. A mai orosz birodalmi involúció, és a „Nagy Szovjet Lemonadás” (Velikij Szovjetszkij Otkaz) hasonló következménnyel jár.¹⁹

Különösen negatívan érinti az orosz birodalmi erő hanyatlása és az eddigi nemzetközi egyensúly felbomlása a harmadik világot. „Oroszország a harmadik világ országai számára jelkép volt, útválasztás, annak a reménynek a jelképe, hogy megszabadulhatnak az Egyesült Államok birodalmi hatalmának béklyóitól. A világnak szüksége van Oroszországra s ezért meg kell védeni.”²⁰

Ezzel összefüggésben az eurázsiaiságra orientált politológusok hangsúlyozzák, hogy Oroszország *immanens*, semmilyen társadalmi megrázkódtatástól nem befolyásolható *geopolitikai érdeke* a stratégiai szövetség fenntartása azzal a muszlim világgal, amellyel nemcsak szomszédos, hanem amellyel évszázadokon át keveredett is. S a leghatározottabban elutasítják Ambarcumov ezzel ellentétes felfogását.²¹ Ezek a politológusok úgy vélik, hogy Oroszországnak sajátos kontinentális küldetése van. Felfogásuk szerint Oroszország az a hatalmi tényező, amely egyensúlyban tartja a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig elterülő hatalmas térséget. Ez a térség népek, vallások, különböző természeti adottságok és fejlődési vektorok hatalmas konglomerátuma. Ha Oroszország összeomlik, a káosz és a katasztrófák színterévé válik a térség. Persze vannak a világban erők, amelyek ebben a káoszban érdekeltek. *Ezek az erők* ezt a térséget a maguk uralma alá akarják hajtani. Ezért azok az óceánon túli erők, amelyek ennek az eurázsiai térségnek a meghódítására törnek, *Oroszország természetes ellenségei*. A mai oroszországi

rezsím nem képes arra, hogy ezeket az óceánon túli erőket ellensúlyozza, ezért ezt a rezsímet új rezsímmel kell felváltani. Ha ez az új rezsím helyrállítja az orosz birodalmi geopolitika régi konstansait, akkor új geopolitikai tengelyek jönnek létre, olyanok például mint Moszkva–Berlin, azaz létrejön az orosz–német megegyezés Amerika-ellenes éllel. Létrejöhet Moszkva–Tokió tengely is, s talán létrejöhet egy új Hármas Szövetség is: Moszkva–Berlin–Tokió. Ez a szövetség lehet az az armatúra, amelyre ráépül a politikailag, katonailag, gazdaságilag és kulturálisan erős, dinamikusan fejlődő Eurázsia.²² „Közösségünk alapja lehet az a szláv-türk kulturális térség, amelyben sok évszázadon át közeli rokonságok formálódtak a világról, ahol az eurázsiai kontinens szellemi és anyagi energiáinak keveredéséből nagy kultúra született. Kultúra és vallás, pravoszlávság és iszlám, amely mindig szembenállt a Nyugat pragmatikus és lélektelen civilizációjával, amelyet jól jellemezett a Nagy Inkvizitor szavaival Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij” — hangsúlyozta T. Pulatov 1992. február 19-én az írók közgyűlésén elmondott beszédében. (A szöveget a *Lityerturnaja Gazeta*, február 26-iki szám alapján idézem.)

Az eurázsiaság mellett a nemzeti-etatista beállítottságú politológusok felelevenítik a pánszlávizmus eszméit is. Szerintük Oroszország geopolitikai érdekei és szellemi szükségletei egyaránt indokolják a kapcsolatok erősítését Athénnel, Bulgáriával és Szerbiával. Ez az orientáció felel meg az orosz külpolitika hagyományos etikájának. Ebben az összefüggésben gyakran idézik az orosz eszme egyik legnagyobb klasszikusának, V. Szolovjovnak a gondolatait és ajánlásait.²³

Az ismertetett elemzésekben látványosan kísért a múlt. Az orosz politológusok *mai prognózisai* gyakran meglehetősen anakronisztikusan felidéznek a *szlavofilek és a nyugatosok* eszméit, a 19. század geopolitikai viszonyainak talájan született koncepciókat és paradigmákat. A szlavofil hagyomány folytatói között egyébként nemcsak a konzervatív nemzeti-etatista beállítottságú politológusokat találjuk, hanem helyel-közzel liberálisokat is.

Mostanában elsősorban éppen a liberálisok elevenítik fel az orosz birodalmi politika értékelésében és lehetőségeinek körvonalazásában az úgynevezett leontyevi paradigmát. K. Leontyev (1831–1891) orosz szlavofil gondolkodó és közíró, az autokráciap–ravoszlávság–népiség triász (szamogyerzsavije–pravoszlavije–narodnoszty) egyik neves interpretátora volt.

Ezt a triászt először Sz. Uvarov gróf fejtette ki 1832-ben I. Miklós cárhoz intézett levelében. Leontyev már az 1880-as években arra figyelmeztette III. Sándor cárt, hogy ne engedjen a pánszláv ideológia csábításainak, ne bővítse indokolatlanul új területekkel a birodalmat. Azt tanácsolta, hogy hagyja érintetlenül Kelet-Európát. Leontyev így érvelt: ha csaknem egy évszázad alatt nem voltunk képesek arra, hogy Lengyelországot beolvasszuk az orosz birodalmi — azaz a „bizánci” — kultúrába, akkor mi lesz velünk, ha még féltucatnyi „Lengyelország” gondja szakad a nyakunkba? A nyugati szlávok integrálása ugyanis —

Leontyev szerint — a birodalom végét jelentené. Éppen ennek a leontyevi paradigmának az alkalmazása volt az egyik módszertani kiindulópontja A. Janov ma Amerikában élő szovjet emigráns politológus *Az orosz eszme és a 2000. év* című könyvének.²⁴ A mű az orosz politológiai szakirodalomban is élénk visszhangot váltott ki.²⁵ Ez nem utolsósorban azzal magyarázható, hogy Janov könyvében az orosz eszme, az orosz birodalmi politika sorsát igen nagy ívű történelmi háttérrel mutatja be; prekonceptiói nyomán a történelmi valóság igen csak átalakul, illetve sokszor erősen vitatható, mondhatni vitát provokáló értelmezést kap.

A „RENDSZERVÁLTÁS” POLITOLÓGIÁJA

Bizonyos leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a mai orosz politológia a rendszerváltás politológiája. Vizsgálataink előterében a rendszerváltás, az átmeneti korszak, az új demokratikus politikai intézményrendszer kiépítésének problémái állnak.

A politológusok munkáiban egyaránt jelen van a rendszerváltás apológiája és kritikája. Napjainkban természetesen a rendszerváltás hívei uralják a terepet, s ez még akkor is igaz, ha az utóbbi időben kétségtelenül felerősödtek a kritikus hangvételű, a régi, meghaladni kívánt, társadalmi-politikai rend bizonyos előnyeit is méltató elemzések.²⁶

Az elemzések jelentős része abból indul ki, hogy a mostani posztszovjet társadalmi, gazdasági rend az orosz történelem produktuma, amelyben *ismétlődnek a moszkvai birodalom több évszázados sztereotípiái*. Ebben a vonatkozásban az orosz politológusok egy része lényegében folytatja Janov már említett könyvének gondolatmenetét. Az orosz és a szovjet történelem — mondja Janov — voltaképpen nem más, mint a reformok és az ellenreformok története. Sem Oroszország, sem a Szovjetunió nem tudott kitörni a pangásos modell ördögi köréből. Nem kizárt, hogy a mostani reformfolyamat is kudarcba fullad. Sikert arathat egy radikális antieurópai és antidemokratikus ellenreform. Janov szerint a moszkvai Oroszország jellegzetes kondíciói A. Adasev, a „16. századi Gorbacsov” — (meghalt 1561-ben) reformjainak kudarcá nyomán keletkeztek. A moszkvai Oroszország ekkor határozta meg magát mint Harmadik Rómát, mint a keresztény eszme védelmezőjét, mint a kereszténység egyetlen letéteményesét. Janov nem kívánja ennek a paradigmának az érvényesülését, de tart attól, hogy ez bekövetkezhet akár a közeli jövőben is.

Csaknem valamennyi szerző a mai oroszországi viszonyokat jellemezve „*a már nem és a még nem állapotot*” hangsúlyozza.²⁷ A Szovjetunió már nem létezik, de még nem jött létre, vagy legalábbis nem működik igazán az új független államok közössége. Már megszűnt az egypárt uralmát biztosító politikai rendszer, de még nem épült ki az igazán többpárti, pluralista, politikai intézményrendszer. Az uralom jellege már

nem totalitarizmus, de nem is demokrácia. A monocentrizmus már megszűnt, de még nem lépett a helyébe a decentralizáció, nem alakult ki az öngazgatás, az önkormányzatok rendszere. Már megszűnt a tervutasítás, de még nem alakult ki a szociális piacgazdaság, sem az igazi szabadpiac. A már nem és még nem szerkezetű ítéletek sorát hosszasan lehetne folytatni.

A politológiai elemzések zöme az oroszországi pártosodási folyamat problémáival foglalkozik. Az elemzésekben jelentős helyet kap a külső minták kiválasztása és értelmezése. Egyes szerzők az amerikai politikai intézményrendszert ajánlják Oroszországnak, amelynek jellemzői: a kétpártiság és az erős elnöki hatalom. Mások viszont a nyugat-európai mintát, a sokpártiságot és a koalíciós kormányzást ajánlják. De a pártosodás folyamatára is jellemző a már nem és a még nem képlet. Több éve már, hogy Oroszországban nemcsak egy párt létezik, a politikai színpadot a pártok sokasága népesíti be. Ennek ellenére még mindig nincs, nem működik az igazán többpárti politikai rendszer. Az oroszországi parlamentben már több tucat frakció működik, annak ellenére, hogy még nem került sor olyan választásokra, ahol *több párt vetélkedett volna a mandátumokért*. A parlamenti frakciók ezért nem a pártok választási eredményei alapján formálódtak, hanem gyakran *éppen a parlamenti frakcióból* nőttek ki a pártok.²⁸

A politológusok ajánlásokat tesznek: milyen módon kellene biztosítani a mai Oroszországban a különböző beállítottságú vezetők demokratikus vetélkedését; milyen rendszerességgel legyenek a választások; milyen legyen a választási rendszer; milyen intézményekre van szükség ahhoz, hogy a *demokrácia hatékony és működőképes legyen*. Vizsgálják, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy valamennyi politikai erő lehetőséget kapjon Oroszország politikai életének, politikai arculatának formálására.

Számos szerző hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás szükségszerűen együtt jár a politikai intézmények átalakulásával. Ennek megfelelően *többen követelik a szovjetrendszer felszámolását*. Ugyanis jelenleg minden szinten a hatalom legfőbb letéteményesei a szovjetek, a legfelsőbb szovjettől a helyi szovjetekig. Ez annál is inkább gond, mert a rendszerváltás folyamatának kiteljesítésében a szovjetellenes ellenzéki erők meghatározó szerepet játszottak. (Ebben az összefüggésben is hivatkoznak külső példára, nevezetesen arra, hogy a második világháború után Németországban a legfőbb törvényhozói szerv is nevet változtatott; Reichstagból Bundestag lett.) Az a képlet, miszerint a pártokrácia felszámolása a „Minden hatalmat a szovjeteknek!” jelszó mentén fog végbemenni, már régen nincs előtérben. Pontosabban ezt a képletet ma már lényegében csak a mostani orosz rezsimmal szemben illojálisnak tekinthető baloldali ellenzék képviseli.

A politológiai szakirodalomban vita folyik arról, hogy ennek az illojális ellenzéknek van-e helye a mai formálódó oroszországi demokráciában, amely elvileg minden politikai erő számára szabad érvényesülést biztosít. Több szerző hangsúlyozza, ezt az illojális ellenzékét akkor

lehet semlegesíteni, ha a mai orosz demokratikus kormányzat megteremti a szükséges feltételeket és mechanizmusokat, amelyek lehetővé teszik a törvényisztelő lojális ellenzék számára azt, hogy részesüljön a hatalomból. Szerintük, ha az orosz demokratikus kormányzat nem ezt teszi, akkor kiprovokálhatja a lojális, a félojális és az illojális ellenzék szövetkezését.

A lojális ellenzék léte mindenféle demokrácia elsődleges előfeltétele. Akárcsak az, hogy a hatalom megszerzése kizárólag alkotmányos módon, *a választásokon megnyilvánuló közakarat útján lehetséges.* Az erőszak alkalmazása a hatalom megszerzése érdekében megengedhetetlen. A fegyveres erők nem mozgósíthatók a hatalomért folytatott harcban. Megengedhetetlen a politikai ellenfelekkel szemben az erőszak alkalmazása, sőt az erőszak alkalmazására való felhívás is. A mai orosz politológia a hasonló demokratikus követelményeket próbálja elméletileg megalapozni és elfogadtatni a kormányzattal és az ellenzékkel egyaránt. A politológiai állásfoglalások azt sugallják a mai orosz kormányzatnak, hogy késznek kell lennie az együttműködésre azokkal az ellenfeleivel és vitapartnereivel, akik ellenzik ugyan a kormányzat politikájának egyik-másik vonatkozását, de érdekelték a demokratikus rend fenntartásában. Attól függ a demokrácia stabilitása, hogy milyen mértékben veti alá magát a kormányzat és ellenzéke ezeknek a követelményeknek. Ezeket az elveket kísérelték meg érvényesíteni O. Rumjancev, A. Szobcsak, G. Popov, Sz. Sahraj, B. Jelcin és sokan mások az Orosz Föderáció új alkotmányára vonatkozó ajánlásaikban és kezdeményezéseikben.²⁹

A politológusok (például A. Migranjan) a jelenlegi politikai rezsimek következő öt típusát különböztetik meg: totalitárius, autoritárius, poszt-totalitárius, demokratikus és szultanisztikus. Migranjan szerint a jelenlegi oroszországi rendszer ezek egyikéhez sem sorolható. Definiálható a politikai rezsimek hatodik típusa: nevezetesen a poszt-szovjet. A totalitarizmus leküzdésére leginkább a demokratikus parlamenti rendszerek alkalmasak. Ezzel együtt a volt Szovjetunió területén *nagy a vonzalom az erős elnöki hatalom iránt.* A Migranjan és I. Kljamkin számos írásában hangsúlyozta, hogy Oroszországban a demokrácia kiteljesítésének folyamatában különleges szerepet játszhat a rendkívüli felhatalmazásokkal rendelkező elnök. Az ilyen és az ehhez hasonló felvetések mutatják, milyen nehéz szülés lesz az új orosz alkotmány életrehívása.

Az orosz kormányzat a politikai és gazdasági ígéretek sokaságával állt elő. Ezek nagy része populista szólamnak bizonyult, és megvalósításukra a mai Oroszországban semmi remény. Ennek az a következménye, hogy máris beköszöntött az elvesztett illúziók korszaka. A gazdasági helyzet drasztikus romlása, az életszínvonal csökkenése, a bűnözés ugrásszerű növekedése stb. igen nagy mértékben csökkentette az új oroszországi demokratikus hatalom népszerűségét. A demokrata szó lassan szitok szóvá vált Oroszországban, s mostanában leginkább a „gyermokrát”

(gyermo — oroszul szar) vagy „gyemokrád” (a nép megrablója) alakban használják.

A politológiai elemzések egyre gyakrabban jutnak arra a következtetésre, hogy a régi rendszer bomlásának negatív következményei és a növekvő csalódás kikezdi a rendszerváltás eszméjét és az azt indukáló liberalizmus elvét. Így ír erről például A. Melnyikov — a Javlinszkij-féle Epicentrum elemző csoport tagja — *Mehyik világon vagyunk?* című cikkében. „A peresztrojka politikáját a szocializmus és a liberalizmus eszméinek a szembeállítására mozgatta. Eleinte úgy tűnt, hogy a liberalizmus (gyakran úgy mondták: demokratizmus) eszméje önmagában kielégítő, teljes és ellentmondásoktól mentes. E finom építmény alapját a szabadság fogalma alkotta. 1985-től 1991-ig a liberális eszme szakadatlanul erősödött. Ekkor egységes, totális és megfellebbezhetetlen volt. S mi van ma a demokraták eszméivel? Mi maradt meg e régi totalitásból? A demokratikus eszmék megvalósulása szörnyűséges állapotokat teremtett.”³⁰

Vizonylag sok a négy hatalmi ág (a végrehajtó, a törvényhozó, a bírói és a tömegkommunikációs) szerepkörét és kölcsönhatását tárgyaló írás. Az utóbbi időben azonban egyre több szó esik az ötödik hatalomról, nevezetesen a *szociálpszichológia hatalmáról*. A *Megapolisz* *ekszpressz* moszkvai lap 1992. július 29-iki számában megjelent egy sajátos politológiai műhely (Insztitút szociológii parlamentarizma), a parlamentarizmus társadalmi forrásait és hatásait vizsgáló intézet igazgatójának *Kit követ majd Oroszország?* című írása. A szerző hangsúlyozza, hogy a szociálpszichológia hatalmának mindenki aláveti magát. Erejét tekintve vetekszik bármelyik más hatalmi ággal. Figyelmen kívül hagyni ezt a tényt igen kockázatos. Ezzel a hatalommal azonban mindenki együttműködhet, ha számol öntudatával és jelenségeivel. Az intézet igazgatója figyelmezteti a politikai vezetést, ha fenn akar maradni, nem dacolhat a szociálpszichológia hatalmával, nem hagyhatja figyelmen kívül például azt, hogy a szociológiai felmérések szerint a lakosságnak mintegy 48 százaléka tart az újabb puccstól, hogy a moszkvaiak 73 százaléka elégedetlen jelenlegi helyzetével, 53 százaléka pedig nem hisz Jelcin politikájának sikerében, és 37 százalékát az úgynevezett árliberalizálás a fiziológiai nyomor szintjére süllyesztette. S mindennek ellenére a moszkvaiak 70 százaléka mégis támogatja a jelenlegi kormányt. A politikában ezzel a hatalommal is lehet élni és visszaélni. A szerző hipotézise szerint a lakosságban az aktívak és a passzívak úgy aránylanak egymáshoz, mint egy a tízhez. A lakosság passzív része igen könnyen enged a pszichológiai nyomásnak, s ebből adódik a különböző kisebbségek titkos hatalmának a lehetősége a többség felett. A lakosság 10–12 százalékát alkotó aktív kisebbség az össztársadalmi hangulat meghatározója lehet. *A politikai kultúra alacsony szintje, a tömegek hiányos informáltsága kedvez ennek*. Annak ellenére, hogy a politikai élet tele van drámai eseményekkel, és a különböző politikai fejlemények szó szerint húsba vágóak, a tömegek politikai tájékozottsága igen hiányos. Az idézett adatok szerint a moszkvaiak 70 százaléka nem tudta, hogy

Jelcin nemcsak államfő, hanem kormányfő is, a megkérdezettek 45 százaléka nem tudta ki Oroszország külügyminisztere, 29 százaléka pedig nem tudta ki Moszkva polgármestere. A megkérdezettek 58 százaléka a kormányzattól a kemény kéz politikájának az alkalmazását követeli. Ez azt mutatja, hogy a társadalom türelme már fogytán van és az orosz társadalom kész lenne követni azt, aki erős kézzel rendet teremt az országban. Figyelemre méltó, hogy az ismertetett írást a lap A. Volszkij fényképével illusztrálja. Tekinthejtük ezt a negyedik hatalom sugallatának is.

E politikai elemzők rámutatnak arra, hogy az úgynevezett demokratikus vezetők legnagyobb része a volt pártnömenklatúra soraiból került ki és csak kisebb része jött az úgynevezett demokratikus polgárjogi ellenzék soraiból.

Az átalakulási folyamatnak szükségszerűen vannak vesztesei és nyertesei. S a vesztesek magától értetődően gyarapítják az új demokratikus kormányzat ellenfeleinek a taborát. Ezzel függ össze, hogy a Jelcin-kormányzat halogatja azoknak a reformoknak az elfogadását, amelyek életbeléptetése szükségszerűen növelné az úgynevezett vesztesek tömegét. Az új hatalom ebben a helyzetben lavírozni próbál. Ennek a lavírozásnak az egyik része az, hogy a mostani bajokért a felelősséget kizárólag a régi rendszerre igyekszik áthárítani.

A jelcini vezetés nem tudja igazán felmérni tömegtámogatásának a mértékét. Az úgynevezett augusztusi puccs után a vezetés az eufória állapotában úgy érezte, hogy élvezi a nép többségének a támogatását. Ezt az érzést táplálta a „Fehér Ház” körüli védőgyűrű önfeláldozó magatartása és a Jelcint támogató lelkes nagygyűlések. Az elemzők azonban figyelmeztetnek arra, hogy ez a tömeg a lakosságnak meglehetősen kis hányada volt csupán, s ezek egy része is ma már azt hangoztatja, hogy ha most kerülne sor egy újabb puccsra, nem indulnának a „Fehér Ház” védelmére. A közvélemény-kutatások adatai azt mutatják, hogy a lakosságnak viszonylag jelentős hányada ma azonosul az 1991-es augusztusi puccs legfőbb célkitűzéseivel.

A demokratikus kormányzat gazdasági és politikai reformjainak az ellenzéke kifejezetten növekszik. Ez a kormányzat nemigen tudja milyen módon küzdje le a reformjaival szemben egyre növekvő ellenszenvet. Anpilov, Medvegyev, Baburin és N. Pavlov körül szerveződik a Jelcin-kormányzat egyre teljesebb baloldali-nemzeti-etatista ellenzéke, és ez természetesen együtt jár a kormányzat önbizalmának a csökkenésével. A politológusok éppen ezért sürgetik azt, hogy Jelcinék minél előbb emeljék az alkotmány rangjára a legfőbb gazdasági és politikai reformjaik célkitűzéseit.

A „már nem és még nem” állapot egyre inkább éleződő ellentmondásai indukálják a kormányzaton belüli ellentéteket, ami szükségszerűen fékezi az átalakulás dinamikáját. Az intézmények, a struktúrák reformját gyakran a jelképek reformja helyettesíti. Zászló, himnusz, címer és egyéb jelképek körül folynak a politikai és eszmei csatározások; a vörös csillag helyettesítése kereszttel, Leningrád helyett Szankt-Petyerburg, Szverd-

lovszk helyett Jekatyerinburg — mindez a rendszerváltozást van hivatva jelképezni. Jelcinék óriási erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy lejárassák a régi rendszert, intézményeit, személyi reprezentánsait és jelképeit.

A különböző irányzatú politológiai elemzések azt ajánlják a kormánynak, hogy elsősorban azokat a reformokat valósítsák meg, amelyek a lakosság többségének érdekeit szolgálják, mint például a tulajdon-, vagyonyjegy-, föld-, lakások és kisebb üzletek privatizációját elősegítő reform. Azoknak a reformoknak sikeres végrehajtása növelné az új rendszer legitimitását. Ezzel összefüggésben a politológusok számottevő része a társadalmi, gazdasági és politikai reformok szinkronitására hívja fel a figyelmet. Mások viszont arra a csicszerini gondolatra hivatkoznak, miszerint a radikális társadalmi átalakulások, mély társadalmi válságok időszakában *nem célszerű egyidejűleg politikai és gazdasági reformokat végrehajtani*. Ezek egyidejű végrehajtása nem sok jót ígér. B. Csicszerin (1828–1904) ismert orosz filozófus, az államjog professzora hangsúlyozta, hogy minél nagyobb a társadalomban a széthúzás, annál koncentráltabbnak kell lennie a hatalomnak; s fordítva, minél egységesebb a társadalom, annál inkább megosztott lehet a hatalom.³¹ Ez a törvényszerűség befolyásolja, alakítja a politikai szabadságok érvényesülését. Csicszerin figyelmeztet arra, hogy a politikai szabadságok viszonylagosak, illetve másodlagosak. Ezek beágyazódnak a fontosabb társadalmi-gazdasági összefüggések rendszerébe. Csak a politikai hatalmat birtokolva — mondja Csicszerin — lehet a nép javát szolgáló mélyreható reformokat végrehajtani. Gorbacsov is, Jelcin is a *gazdasági és politikai reformok szinkronitását hangsúlyozta*. Azonban sem az egyikben, sem a másikban nem sikerült fordulatot végrehajtani. A gazdasági pangás Oroszországban jelenleg még nagyobb mint Brezsnyev idején volt. Ez igazolni látszik a csicszerini figyelmeztetést.

Ezeket a kérdéseket tárgyalta többek között D. Dragunszkij *Mi menthet meg minket a nemzeti fatalizmustól?* című cikkében. Írásában ezt olvashatjuk: „Ahhoz, hogy elkészítsük a nyúlpástétomot, kell a nyúl.” De jól éltek a régi hűbérurak, akik kitalálták ezt a közmondást. Nekik csak a nyúl hiányzott. Egyébként volt puskájuk, lovuk, vadászkuttyájuk, hajtójuk, de leginkább és legfőképpen volt erdejük, amelyben ugrándozott az óhajtott nyúl. Az erdő, a mindenféle vadászkaland elsődleges előfeltétele. Nekünk éppen az erdő hiányzik. Mi vitát folytatunk arról, hogyan hajtsuk végre a gazdasági reformot anélkül, hogy válaszolnánk arra a kérdésre, hogy hol. Mi nem rendelkezünk azzal a totális térrel, amely kész lenne elfogadni a reformot. S ez a szomorú tény valamilyen oknál fogva elkerüli a reformerek figyelmét. Ezen alapvető akadály figyelmen kívül hagyásának az oka a posztkommunista erkölcs sajátosságáiban rejlik, abban az alaptételben: minden jó, ami rombolja a totalitárius államgépezetet. A liberális piacgazdaság kialakulása jó, a szovjet birodalom szétesése ugyancsak jó. ... Világos: a gazdasági és a politikai folyamatnak szinkronban kell lennie, de vajon lehetséges-e ez akkor, amikor kibontakozott a maga teljességében a szuverenizáció

folymata?”³² A szerző retorikus kérdése úgy tűnik, a nemleges választ sugallja.

A szuverenizáció folyamata hozta világra az Orosz Föderáció néhány régiójában is a sajátos uralmi formát — az etnokráciát. Az oroszországi szerzők igen kritikusan viszonyulnak ehhez az uralmi formához és hangsúlyozzák az emberi jogok, az állampolgári jogok primátusát a nemzetek önrendelkezési jogával szemben. K. Mjalo és A. Goncsarov így írtak erről „Az etnokratikus mozgalmak a mai divatnak megfelelően megfordították a jogok piramisát s így nem az emberi jogokat állították előtérbe, hanem a tözsgyökeres nemzet jogait. Ezzel az újdonsággal bizonyára ámulatba ejtjük a világot, nem kisebb mértékben, mint azzal, hogy valamikor az osztályszempontú megközelítést abszolutizáltuk. Sokmillió ember számára nemzeti hovatartozásuktól függetlenül annak következtében, hogy akaratuktól és véleményüktől függetlenül olyan területre kerültek, amelyek egy meghatározott etnoszhoz kötötten államiságot kaptak, manapság üres szólamná vált az állami jogok deklarálása, miután az elfogadott állampolgársági törvények következtében egyszerűen elveszítik az állampolgári státust.”³³ Ez a probléma egyre élesebben vetődik fel a Csecsenföldtől Tuváig Oroszország számos régiójában. Az oroszországi *politikatudomány azonban mindmáig nem volt képes megfelelő ajánlásokat kidolgozni a kormányzat számára e problémák kezelésére*. Ez még akkor is igaz, ha A. Szolzsenyicin a *Hogyan mentsük meg Oroszországot?* töprengései nyomán e tárgyban könyvtárnyi állásfoglalás látott napvilágot.³⁴

Mindazon által a politológusok jelentős része úgy véli, hogy a politikai reform kiteljesedése a civil társadalom kialakulásának a függvénye. A demokratikus homo politicusok sokasága csak akkor jelenik meg, ha a gazdaságban a nyugati típusú homo oeconomicusok dominálnak majd. Jó néhány szerző azonban úgy véli, hogy azon a szellemi talajon, amelyet *évszázadokon át alaposan megdolgozott a pravoszlávság, a nyugati típusú homo oeconomicus nem jöhet létre*. Ezt igen erőteljesen hangsúlyozza például J. Borodaj „Miért nem jó a pravoszlávoknak a protestáns kapitalizmus?” című cikkében. Íme néhány mondat a cikk befejező részéből: „Mostanában arra hívnak fel minket, hogy kövessük a nyugati utakat. A legjobbak az amerikaiak. De mi nem vagyunk protestánsok, sőt katolikusok sem vagyunk. Éppen azért ebből nem lesz semmi. A vak utánzás soha sehol nem járt sikerrel.”³⁵

A mai orosz állam *ismét felülről próbálja megszervezni a társadalmat*, elsősorban a nyugati mintákhoz igazodva. Pedig — hangsúlyozzák a nemzeti etatista irányzat képviselői — ezek a minták idegenek az orosz néplélektől. Az oroszországi közgondolkodást egészen más mítoszok kondicionálják, mint a nyugati közgondolkodást. Sz. Kunyajev egyik nyilatkozatában (*Narodnaja Pravda*, 1992. 24. szám) a következőket mondotta: „Az emberiség egész története mítoszokon nyugszik. A mítoszok segítették s mozgatták alakulását. Marxnak igaza volt, amikor azt mondta, hogy az eszmék anyagi erővé válnak, ha behatolnak a tömegekbe. Vajon a tegnapi vagy akár a mai fejlett nyugati világ

civilizációja nem rendelkezett, nem rendelkezik mítoszsal? Azt nagymértékben éppen a mítoszok szülték. Egyetlen társadalom sem lehet meg ideológia nélkül. A mítoszok pedig a legmélyebb, a legszilárdabb alapját képezik a különböző ideológiai rendszereknek a történelmi idők kezdetétől. Így például az erős akaratú nyugati protestáns típus a fausti ember több nemzedéken át Robinson Crusoe mítoszában nevelkedett. Annak az embernek a mítoszában, aki a nulláról kezdve, alig rendelkezve eszközökkel teljes, gazdag és sokarcú világot teremtett, egész civilizációt hozott létre a szigeten, mezőgazdaságot, ipart, nyersanyagfeldolgozó struktúrákat, nemzetközi kapcsolatokat létesített a bennszülött népekkel. Ez a mítosz három évszázadon át segítette az angolszász protestáns akaratot abban, hogy megvalósítsa saját életformáját a különböző kontinenseken és létrehozta az ehhez a tevékenységhez elengedhetetlen embertípust, akit a legváratlanabb körülmények sem hoznak zavarba. Az észak-amerikai és az ausztráliai civilizációt lényegében Robinsonok építették fel.” Ezzel szemben az orosz eszményt nem az értelmes önzés, nem az individualizmus, nem az egyén, hanem a kollektívizmus, a közösség, az együttlét (szobornosztj). S ez még akkor is igaz, ha a hétköznapiakon az orosz ember bizony gyakran megcsalja ezeket az eszményeket.

A régi mítoszokra ráépülnek az újsütetű mítoszok és illúziók olyanok, mint „az a meggyőződés, miszerint az orosz társadalom stabilizálódásához nem arra van szükség, hogy előre haladjon, hanem vissza kell lépnie a már megszokott igazgatási formákhoz”. A másik mítosz a pragmatikus autoritarizmus mítosza, amely „elvezet minket a civilizáció gyönyöreire”, „...a posztkommunista korszak törvényszerűsége az erőskező rezsim”. Miután a demokraták nem tudtak megbirkózni a hatalommal, eljött az új erő ideje, amely majd megmenti az országot. Egyesek szerint ez az erő az igazgatók kara, mások szerint — a nacionál-patrióták. „Erővel helyre kell állítani Oroszország hatalmát méghozzá úgy, hogy körülötte bolygókként keringjenek a volt Szovjetunió egykori tagköztársaságai.” Egyebek között ezeket a mítoszokat és illúziókat próbálja oszlatni *Felemelkedés vagy összeomlás* (Voszhozgyenyije ili krusenijije) című cikkében (*Lityernaturnaja Gazeta*, 1992. augusztus 26.) L. Sevcova, hangsúlyozva, hogy e mítoszok és illúziók oszlatása a konzervatív visszarendeződés elhárításának egyik fontos előfeltétele. Az ismert politológus megállapítja: „Oroszországban a mai történelmi pillanat lényege az, hogy egyetlen politikai erő sem képes arra, hogy egyedül megragadja és megtartsa a hatalmat. A koalíciók és szövetségek idejét éljük, s csak az a csoportosulás tudja megtartani a társadalmon belül a törékeny egyensúlyt, amely folyamatosan a kerekasztal politikáját folytatja”. Sevcova szerint Oroszországban a valódi demokratikus fordulatot nem a mostani, hanem a következő politikusi nemzedék fogja végrehajtani.

Az eddig elmondottakból (az ismertetés hézagossága és bizonyos szubjektivizmusa ellenére) talán kiderült, hogy a mai oroszországi politológus nem az elvont tudományos kategóriák és fogalmak felhőré-

gióban, hanem sokkal inkább a politikai társadalmi csatározások, cselekvések, botrányok stb. profán valóságában mozog. S minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy a politológiai publikációkban viszonylag sok a pillanatszülte, kérész életű fogalom és definíció.

A politikatudomány Oroszországban jelenleg a rendszerváltás, a paradigmaváltás, a hitek és cezúrák váltásának a korszakát éli. A sokféle politikai irányzat és iskola keresi a helyét. Oroszországban ma az sem rendhagyó eset, hogy egyes „gazdák” vásárolnak maguknak politológiai műhelyeket s ily módon is pluralizálódnak a társadalmi megrendelések igényeihez igazodva a tudományos eredmények. Az egyik „gazda” a Gorbacsov-alapítvány. Ez az alapítvány „a politikai színpad veteránjainak” (Jakovlev, Medvegyev, Zaglagyin, Csernyajev, Sahnazarov), illetve azoknak az embereknek a gyülekező helye, akik túl sokat tudnak, és jobb őket a közelben tartani.³⁸ De dolgoznak itt az SZKP egykori agytrösztjéből is olyanok, mint V. Sesztakovszkij, A. Szalmin, A. Cipko és mások. Az alapítvány egyik fontos feladatának tekinti az új oroszországi elit képzését. V. Sesztakovszkij, az SZKP KB Társadalomtudományi Akadémiájának egykori rektora, jelenleg az alapítvány Társadalmi Ismeretek Centrumának az igazgatója, hangsúlyozta, hogy az intézmény egyik fő feladata a formálódó elit tanulmányozása. „Mi részt akarunk venni formálásukban, be akarunk kapcsolódni az új politikai szereplők, aktivisták, vezetők nevelésének folyamatába. Stratégiai viszonylatban a Centrum felősfokú tanintézeté válhat, egyfajta szabadegyetemmé, politológiai, közgazdaságtani, igazgatási és kulturológiai tagozattal.” (*Lityerturnaja Gazeta*, 1992. április 15.) A. Szalmin, a Prognosztikai Programok Centrumának az igazgatója szerint ez az új elit valószínűleg harcosokból, kereskedőkből és diplomatákból képződik majd. A harcosok nem feltétlenül katonák, hanem egy rámenős politikai kultúrának és harci modornak a hordozói, akik készek a kemény, időnként agresszív cselekvésre, s akik nem lepődnek meg, ha hasonló reakcióval találkoznak. A kereskedők sem az új burzsoázia képviselői, hanem azok, akik a politikai folyamatban mint alkuban vesznek részt; én adok neked valamit — te pedig fizetsz. A diplomatákat pedig az jellemzi, hogy a politikai folyamat, a politikai játék fontosabb számukra, mint maga az eredmény. Ők a folyamatosság, azaz a stabilitás fenntartására törekszenek.

A sokféle és gyakran ellentétes érdekeltségű „gazda” szolgálatában rengeteg széttartó értékelés és ajánlás születik. Ember legyen a talpán, aki megpróbálja ezeket az értékeléseket és ajánlásokat szintetizálni. Erre valószínűleg nincs is szükség. Hiszen a politikatudományban sem létezik valamilyen örök érvényű, abszolút igazság, hanem csak a konvergáló és divergáló részigazságok sokasága. Különösen így van ez napjaink sokszorosán skizofrén Oroszországában.

JEGYZETEK

- ¹ Ez vonatkozik még a nyolcvanas években kiadott szovjet általános lexikonokra is. Vö. *Szovetszkij enciklopedicseskij szlovar'*. Moszkva, Izd. Szovetszkaja enciklopedija. 1982. és 1987.
- ² A vonatkozó szócikkeket mindenekelőtt a filozófiai és a tudományos kommunizmus szaklexikonokban találjuk meg.
- ³ Vö. *Filoszofszkaja enciklopedija*. Moszkva. Izd. Szovetszkaja enciklopedija, 1967. 4. köt. 297–298.
- ⁴ Így nevezték elsősorban az A. Gyeborin, N. Karev, J. Szten névével fémjelzett szovjet filozófiai iskolát, amelynek tagjai leginkább a *Pod znamenjem marxizma* című folyóirat körül tömörültek. A harmincas évek elejétől a pártvezetés kemény ideológiai kampányt indított az iskola ellen.
- ⁵ A filozófiai lexikon adatai egyébként nem támasztják alá ezt az anekdotát. Itt többek között ez áll: „Konsztantyinov F. V., sz.: 1901... a filozófiai tudományok doktora 1953-tól, professzor 1934-től, akadémikus 1964-től..., a Vörös Professzura Intézetet 1932-ben végezte” (lásd *Filoszofszkaja enciklopedija*, Moszkva, Izd. Szovetszkaja enciklopedija, 1964. 3. köt. 49.)
- ⁶ Vö. *Istorija polityicseskikh ucenyij*. Moszkva, Gosz. izd. jur. lit., 1960. Szerkesztette: Sz. Kecsekjan és G. Fegykin.
- ⁷ Szovjetszkaja asszociacija polityicseskikh (goszudarsztvovedcseskikh) nauk.
- ⁸ Lásd *Filoszofszkij enciklopedicseskij szlovar*. 1983. 509–510.
- ⁹ Ezeknek az ambícióknak egyik terméke volt M. Gorbacsov *Átalaktás és új gondolkodás* című könyve. Budapesti, Kossuth Könyvkiadó és Pallas Lapkiadó és könyvkiadó, 1987.
- ¹⁰ Jellemző ebben a vonatkozásban a *Polisz* 1992. 1–2. száma, amelyben egyetlen úgymond fundamentális tárgyú írás olvasható, nevezetesen K. Gadzsijev: *Opit vvégyenyija v politologiju. Konceptual'nij i metodologicseskij aszpekti*. 96–116.
- ¹¹ D. Dragunskij–V. Cimburzkij: „Rinok i goszudarsztvennaja igyeja.” *Vek XX. i mir*, 1991. 5. sz.
- ¹² Vö. A. Szalmin: *Szojuz poszle Szojuza és A. Zubov: Szovjetszkij Szojuz: iz imperii v nyicsto? Polisz*, 1992. 1–2. szám., 34–55. és 56–75. Az írások a retrospektív elemzés mellett prognózisokat is tartalmaznak. Lásd még erről M. Karpov: *Vszled za Nazarbajevim Volszkij i Vlagyiszlavlev viszkazivajutszja za novij sojuz goszudarsztv. Nyezaviszimaja gazeta*, 1992. szeptember 1.
- ¹³ Lásd erről részletesebben: Görög Tibor–Ács Ilona: *Jegyzetek az eurázsiaiság másodvirágzásáról. XXI. század*, 1992. 1. szám. 3–15.
- ¹⁴ Vö. M. Agurszkij: *Igyeologija nacional–bolsevizma. France*, 1980. 330.
- ¹⁵ Vö. N. Danyiljevskij: *Rosszija i Evropa*. Izd.: 4-e SzPB., 1889.
- ¹⁶ Vö. G. Struve: *Russzkaja lityeratura v izgnanyii. France*, 1984.
- ¹⁷ L. Gumiljov író, történész, etnológus (1911–1992)
- ¹⁸ Vö. L. Gumiljov: *Passzionarnosztj*. Leningrád, 1979. Izd.: LGU imenyi Zsdanova
- ¹⁹ Vö. A. Anyiszimov: *Szugybi Rosszii i mirovije kriziszi. Nas Szovremennyik*, 1991. 3. 130–138.
- ²⁰ Lásd Robert David: *Ot Sztalingrada do Bagdada. Nas Szovremennyik*, 1991. 3. 162–170.

- ²¹ Ambarcumov az Oroszországi Legfelsőbb Tanács nemzetközi ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke, maga is gyakran közöl politológiai elemzéseket.
- ²² Ezt az álláspontot igen határozottan képviseli A. Prohanov és a *Gyeny* című lapja. Prohanov író, de igen gyakran jelentkezik politológiai jellegű elemzésekkel is. Hasonló álláspontot képvisel R. Koszolapov, az 1991-ben alakult Oroszországi Kommunista Munkáspárt fő ideológusa, filozófus, aki hosszú ideig volt az SzKP központi elméleti folyóiratának a *Kommunizmnak* a főszerkesztője. E felfogás kritikáját lásd V. Szkojbeda: *Rosszija bez SZSZSZR–Jevropa ili Azija?* *R. Pressz*, 1992. 1. 1–2.
- ²³ V. Szolovjov (1853–1900) orosz vallásfilozófus. Szerinte a szlávság rendeltetése a közvejtés Kelet és Nyugat között. Szolovjov tisztelte a nyugati kultúrát és nem osztotta a szlavofilek felfogását a Nyugat rothadásáról, bomlásáról. Összekapcsolta az orosz eszmét a délszlávval. Ez volt pánszlávizmusának két fő pillére. Felfogása szerint az emberiség szellemi fejlődésében fontos szakasz a pánszlávizmus: rajta keresztül vezet az út a páneurópaisághoz, innen pedig az egyetemes emberiséghez, a pánplanetarizmushoz. V.ö. *Russzkaja igyeje*. In: V.Sz. Szolovjov: *Szocsinenyija*, 2. köt., Moszkva, Izd. Pravda., 1989. 219–246.
- ²⁴ Magyarul olvasható részlet e könyvből. Vö. Alekszandr Janov: *Az orosz eszme és a 2000. év*. In: *2000*, Mém December, 15–20.
- ²⁵ Janov könyvéről véleményt nyilvánítottak az oroszországi szellemi élet olyan jeles alakjai, mint I. Safarevics, I. Kljamkin, Sz. Ljodzov, E. Oszkockij, R. Galceva, V. Csalikova, L. Volkov. Különösen a *Nas Szovremenyik* és a *Rogyina* című folyóiratokban kapott szélesebb körű publicitást a könyv feletti vita.
- ²⁶ Lásd erről V. Bibler: *O liberalnih nacsalah szovremennoj gyemokratyii*. *Gyemokratyicseskaja Rosszija*, 1991. 31. 6.; G. Kovaljszkaja: *Intyelligencija i vlaszty*. *Ugyanott*, 32. 5.; A. Szalmin: *Kakaja polityicseskaja szisztéma nam bolse vszego podhogyit?* *Ugyanott*, 33. 10.
- Alapvetően pesszimiztikus hangvételűek a „Lityeratura i politika” kiadó, valamint a Független Állampolgári Kezdeményezések csoport gondozásában 1992 szeptemberében megjelent *Egy év augusztus után. Keserűség és útvalasztás* (God poszle avguszta. Gorecs i vjbor) című kötetbe foglalt írások. Itt a demokratikus reformmozgalom számos ismert képviselőjének állásfoglalása olvasható, olyanoké, mint J. Afanaszjev, L. Babkin, J. Burtyin, E. Bonner, V. Bukovszkij, Z. Krahmalnyikova, V. Szeljunyin
- ²⁷ Vö. I. Pantyin: *Polisz* 1992. *Polisz*, 1992. 1–2. 4–7. Lásd még V. Pasztuhov: *Rosszijszkoje gyemokratyicseszkoje dvizsenyje: puty k vlasztyi*. *Ugyanott*, 8–16.
- ²⁸ Vö. A. Kiva: *Mnogopartyijnij gambit*. *Szolica*, 1991. 11–12. 4–7. — A nemzetközileg is ismert politológusnak ezzel a frásával a *Szolica* sorozatot indította a pártosodásról. Lásd még erről: *Szlovar' oppozicii. Novije polityicseskije partyii i organizacii Rosszii*. (Szerkesztette V. Pribilovszkij) Moszkva, Panorama. 1991.
- ²⁹ A *Nyezaviszimaja gazeta* 1992. 163-as számában V. Todrasz ismerteti és elemzi Jelcin 17 pontos módosító javaslatát O. Rumjancev alkotmánytervezetéhez. Jelcin az erős prezidenciális rendszer mellett tör lándzsát. Igényli azt, hogy az átmeneti időszakban rendelti úton kormányozhasson. Senki sem tudja — jegyzi meg Todrasz —, hogy milyen hosszú lesz az átmeneti korszak. De legalább még 4 év. Ez alatt az idő alatt — mondja a szerző, utalva az ismert anekdotára —, Naszredinnel az emirrel és a számmal sok minden történhet.
- ³⁰ A. Melnyikov: *Na kakom mi szvetye*. *Moszkovszkije novosztyi*, 1992. június 14.
- ³¹ Vö. *Filoszofszkaja enciklopedyija*. 5. köt. 1970. 489–490.
- ³² Vö. D. Dragunskij: *Sto nasz szpaszjot ot nacionalnogo fatalizma*. *Druzbsza narodov*, 1991. VI. 212–219. — Lásd még erről D. Dragunskij *Dlinnije volni isztorii i ginyamika polityicseszkoj vlasztyi*. *Polisz*, 1992. 1–2. 17–22.
- ³³ K. Mjalo–A. Goncsarov: *Szlavjanszkije rucsji*. *Nas Szovremenyik*, 1991. 2. 3–11.

- ³⁴ Vö. A. Szolcsenyicin: *Hogyan menünk meg Oroszországot?* Budapest: Magvető 1991.
- ³⁵ Vö. J. Borodaj: Pocsemu nye gogyitszja pravoszlávnim protyesztanszkij kapitalizm? *Nas Szovremennyyik*, 1990. 10. 3–15.
- ³⁶ R. Haszbulatov az Oroszországi Legfelsőbb Tanács elnöke. G. Popov 1992 nyaráig Moszkva polgármestere volt, jelenleg a Demokratikus Reform Mozgalom vezetője. A. Livsic megalkotta a gajdaronomika fogalmát (lásd *Izvesztyija*, 1992. szeptember 10.)
- ³⁷ Vö. V. Vizsutovics. Sztárim kazacsjim szposzobom. O polityike sz nagajkoj za golenyiscem. *Sztolica*, 1992. 20.
- ³⁸ Vö. D. Olsanszkij: Fond resztavracii. *Rosszija*, 1992. 21. Az Alaptörvény munkáját kiegészítik, illetve ellenpontozzák egyebek mellett a következő politológiai műhelyek: az Összehasonlító Társadalmi-Politikai Kutatások Központja (a Politikai Kutatások Központja vezetője L. Sevcova); a Nyugati politikai áramlatokat és parlamenti tapasztalatokat kutató Központ (vezetője M. Nejmark); a Munkaviszonyok és a Szociálpolitika Laboratóriuma (vezetője L. Gordon); a politika filozófia osztálya az OTA Filozófiai Intézetében. (Megjegyzendő, hogy a többi műhely is az OTA valamelyik intézetének keretében működik.)
- Ezenkívül említésre méltók a következő politológiai műhelyek: az OTA Világ gazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézete, az OTA Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézete. Megjegyzendő, hogy az Amerika-kutató, a Kelet-kutató, az Afrika-kutató stb. intézetekben is működnek politológiai csoportok.
- A volt Szovjetunió területén (elsősorban Oroszországban) zajló pártosodási folyamat kutatását irányítja, koordinálja a *Panorama* szakértői és kiadói csoport. V. Pribilovszkij irányításával több a pártosodási folyamatot bemutató kiadvány készült a műhelyben.
- Az utóbbi években igen nagy pulicitást kapott Sz. Kurginyan, fizikus, matematikus, sikeres színházi rendező és igen eredeti gondolkodású politológus és az általa vezetett Kísérletező Alkotó Központ (Ekszperimetal'nij Tvorcseszkij Centr) munkássága. Ez a centrum erőteljesen baloldali orientációjú.
- A Gorbacsov Alaptörvény fő részlegei: Prognosztikai Programok Központja (Centr Prognoszticheszkij Programm), vezetője A. Szalmin; Társadalmi Programok Központja (Centr Szocialnih Programm), vezetője J. Kraszín; Politológiai Programok Központja (Centr Politologicseszkij Programm), vezetője A. Cipko; Globális Programok Központja (Centr Global'nih Programm), vezetője G. Sahnazarov; Társadalmi Ismeretek Központja (Centr Obscsesztvennih Znanyij), vezetője V. Sosztakovszkij.
- 1993-ban Jelcin egyik legközelebbi munkatársának, G. Burbulisznak a vezetésével megkezdte munkáját a Nemzetközi Bölcsészeti és Politológiai Centrum — „Sztatyegija” néven. A Centrum vezetőségének tagja J. Gajdar is.

ESZMÉLET

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ
ELMÉLETI-POLITIKAI ISMERETTERJESZTŐ FOLYÓIRAT
INDULÓ ÉV 1989.

A folyóiratnak eddig 16 száma jelent meg (köztük néhány dupla szám).

Szerkesztik: Andor László, Havas Ferenc, Kapitány Ágnes,
Kapitány Gábor (főszerkesztő), Krausz Tamás, Lugossy Győző, Tőt Éva

A lap elnöke: Tőkei Ferenc

KIADJA AZ ESZMÉLET ALAPÍTVÁNY

Az Eszmélet minden párttól, intézménytől, mozgalomtól független baloldali folyóirat, amely a magyar és a világtársadalom elméleti kérdéseivel foglalkozik. Így rendszeresen elemzi a „szocializmusnak” nevezett társadalmi forma, a rendszerváltás és a tőkés világrendszer gazdaságelméleti, politológiai, történeti és történetfilozófiai kérdéseit. Hazai szerzők megszólaltatása mellett (a „Fejlődés-tanulmányok” e tekintetben úttörő tevékenységét folytatva) felvállalja a nemzetközi baloldali gondolkodás, különösen a New Left különböző irányzatainak (Amin, Arrighi, Blackburn, Frank, Wallerstein és mások) folyamatos megjelenítését.

Eddigi tematikus számai között szerepeltek az önkormányzatiság, a tulajdonformák, a termelési módok, Kelet-Európa, a szovjet modell, a nemzet, az erőszak, a rendszerváltás, a vallás és baloldaliság, az újfasiszta jelenségek, illetve a világrendszer kérdései. Előkészület alatt áll a szélsőbaloldaliság, a „kádárizmus”, a szociáldemokrácia, illetve a szociális helyzet kérdéseit körüljáró számok. Külön számmal (ill. az elhangzás nyelvén és teljes terjedelemben az Eszmélet Füzetek két kötete) foglalkozott az Eszmélet által szervezett — és négy kontinens társadalomtudósait Budapesten találkoztató — nemzetközi konferencia anyagával.

A folyóirat több könyvesboltban megvásárolható, illetve előfizethető az OTP
1023 Frankel Leó u. 21–23. 02. körzeti fiókjában,
MNB 217-98302, az 566-053756-6 csekkszámlasszámon.

MEGRENDELÉSI POSTACÍM:

Kende Péter szerkesztőségi titkár: 1052 Bp. Petőfi Sándor u. 3.
Előfizetési díj egy évre: 324,-Ft
